

CUMHURİYET TÜRKİYESİNİN
SANAYİLEŞMEDE İLK ÖNEMLİ ADIMI:
BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI
1934-1938

Derleyen: Fikret Yücel

2014 | Ankara

TMMOB
Elektrik Mühendisleri Odası

CUMHURİYET TÜRKİYESİNİN SANAYİLEŞMEDE İLK ÖNEMLİ ADIMI: BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI 1934-1938

Derleyen: Fikret Yücel

1.Baskı, Ankara-Aralık 2014

ISBN:978-605-01-0642-8

EMO Yayın No: EK/2014/588

TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası

İhlamur Sokak No:10 Kat:2 06640 Kızılay Ankara

Tel: (312) 425 32 72 Faks: (312) 417 38 18

<http://www.emo.org.tr> E-Posta: emo@emo.org.tr

Kütüphane Katalog Kartı

621 YÜC 2014

Cumhuriyet Türkiyeşinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938; TMMMOB Elektrik Mühendisleri Odası.--1.bs.--Ankara. Elektrik Mühendisleri Odası, 2014

40 s.:24 cm (EMO Yayın No:EK/2014/588; ISBN:978-605-01-0642-8)

Dizgi

TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası

İÇİNDEKİLER

Cumhuriyet Türkiyesinin Sanayileşmede İlk Önemli Adımı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934-1938.....	5
Giriş.....	5
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Öncesi.....	6
Sanayi Grubu.....	9
Tüccar Grubu.....	10
Çiftçi Grubu.....	10
Devletçiliğe Hazırlık.....	17
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Hazırlık Dönemi.....	21
Plan.....	26
Planın Uygulanması.....	28
İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	33
Bitirirken.....	35
Son Söz Yerine.....	38
Kaynaklar.....	39

CUMHURİYET TÜRKİYESİNİN SANAYİLEŞMEDE İLK ÖNEMLİ ADIMI: BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI 1934-1938

Derleyen:Fikret Yücel

GİRİŞ

1930 yılı başlarında genç Türkiye Cumhuriyeti önemli bir dönüm noktasındadır. Bir taraftan ABD’nde başlayan ve bütün dünyaya yayılan ekonomik krizin etkileri, diğer yandan Birinci İzmir İktisat Kongresinden başlayarak sürdürülen ekonomi politikalarının oldukça başarılı olmasına rağmen tatmin edici bulunmaması, devletçi ekonomi politikalarına yakınlaşmaya ve “Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı” nın gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bu plan makro seviyede bir kalkınma planı olmamakla birlikte Türkiye’nin kalkınması, sanayileşmesi ve özgüven kazanmasında yol gösterici ve yol açıcı olmuştur. Sonraki dönemlerin iktisat politikalarını etkilemiş olan plan önceki dönemlerin deneyim ve birikimlerinden faydalanan dikkatli bir hazırlık safhasından sonra şekillenmiştir (1). Bu gerçeklere rağmen plana ve uygulandığı döneme hak ettiği önemin verildiği, bilindiği veya hatırlandığı söylenemez. Türkiyede kurumsal hafızaya gösterilen saygı ve ilginin yetersizliği ortada iken son yıllarda buna bir de Mustafa Kemal Atatürk döneminde yapılanların inkarı, küçümsenmesi ve kötülenmesi katılmıştır. Bu derleme çok başarılı bir plan ve uygulamasını gözler önüne sermek kadar bu haksızlık ve nankörlüğe bir cevap, bir itiraz, amacını taşıyor.

BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI ÖNCESİ

Mustafa Kemal Atatürk'ün ekonomik konularla ilgilenmeye başlaması Cumhuriyetin ilanından önce başlamış, talimatı ile 17 Şubat 1923'de İzmirde 1. İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu tarih İzmirin kurtuluşundan 5 ay sonra, Lozan Barış Antlaşmasının imzasından 4 ay öncedir. Lozandaki müzakereler kapitülasyonlar, savaş tazminatı ve Musul konularındaki anlaşmazlık dolayısıyla kesintiye uğramış durumdadır.

Kazım Karabekir Paşa'nın Başkanlığında toplanan ve işçi, çiftçi, sanayici ve tüccarlardan oluşan 1135 delegenin katıldığı kongre, 4 Mart 1923 tarihine kadar sürmüştür.

Atatürk yaptığı açılış konuşmasında esas hakkındaki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir (2):

Bir milletin esbabı hayatini, refahiyet ve saadetini teşkil eden iktisadiyatla iştilgal etmemesi, edememesi nazar-ı dikkati calib bir keyfiyettir. İtirafa mecburuz ki, iktisadiyatımıza luzumu kadar ehemmiyet verememiş bulunuyoruz. (Bir ulusun yaşam gücü sebebini, refah ve saadetini teşkil eden ekonomik durumla meşgul olmaması, olamaması dikkati çeken bir durumdur. İtirafa mecburuz ki, ekonomik durumumuza luzumu kadar önem vermemiş bulunuyoruz.)

İstiklali-tam için şu düstur var:Hakimiyeti milliye hakimiyeti iktisadiye ile tarsin edilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar mukaddes, azametli hedefler kağıt üzerindeki düsturlarla, arzu ve hırsıyla husul bulamaz. Bunların tahakkuk-i tammını temin için yegane kuvvet , en kuvvetli temel iktisadiyattır.

Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun, iktisadi zaferle tedvic edilmezse semere, netice paydar olmaz. (Tam bağımsızlık için şu kural vardır:Ulusal egemenlik, ekonomik egemenlik ile sağlanmalıdır. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal, görkemli hedefler kağıt üzerindeki kurallarla, istek ve hırsla oluşamaz. Bunların tam gerçekleşmesini sağlamak için tek kuvvet, en kuvvetli temel ekonomidir. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferle taçlandırılmazsa istenen verim ve sonuç elde edilemez.)

Bu vasi ve feyizli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için noksan olan el emeğini behemhal fenni alat ile telafi etmek mecburiyetindeyiz. Memleketimizi bundan başka şömendöferler ile ve üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şömendöferler oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağrı ile ve tabii yollar üzerinde müsabakaya çıkışmanın imkanı yoktur. Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla, halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz ve bu sahada mühim müsabaka alanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sanaatımızı da tezyit ve tevsî etmek mecburiyetindeyiz. Eğer sanat hususunda yine müsamahakar olursak, o halde asar-ı sanayide yine haricin haraç-güzarı oluruz, mahsulat ve mamulatin mübadelatı ve servete inkılabı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağıyar elinde kalması memleketimizin servetinden luzumu kadar istifade edememeği bais olur. Fakat bütün bunlar söylendiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için hakikaten memleketin ve milletin ihtiyacına mutabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hemaheng olarak çalışması lazımdır. (Bu geniş ve verimli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için eksik olan el emeğini ne olursa olsun tekniğine uygun aletlerle tamamlamak mecburiyetindeyiz. Memleketimizi bundan başka demir yolları ve üzerinde otomobiller çalışır yollar ile örmek mecburiyetindeyiz. Çünkü batının ve dünyanın araçları bunlar oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağrı ile ve doğal yollar üzerinde yarışmanın imkanı yoktur. Ülkemiz tarım ülkesidir. Bu sebeple, halkımızın çoğunluğu çiftçidir, çobandır. Bundan dolayı, en büyük kuvveti, gücü bu alanda gösterebiliriz ve bu alanda önemli yarışma alanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda sanayimizi de büyütmek ve genişletmek mecburiyetindeyiz. Eğer sanayi konusunda hoşgörülü olmayı sürdürürsek, sanayi ürünlerinde gene yabancıların haraç ödeyeni oluruz, ürün ve mamullerin değış tokuşu ve servete dönüştürülmesi için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin yabancılar elinde kalması memleketimizin servetinden luzumu kadar istifade edememeye sebep olur. Fakat bütün bunlar söylendiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda başarılı olmak için gerçekten memleketin ve milletin ihtiyacına uygun esaslı program üzerinde bütün milletin birlik ve uygunluk içinde çalışması lazımdır.)

Heyeti aliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir. Çok tarihidir. Nasıl ki, Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin ve Teşkilatı Esasiye Kanununun ilk temel taşlarını tedarik hususunda amel olmuş, müessir olmuş, müteşebbüs olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimizde en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve halas-ı hakikisini temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihraz edip ortaya koymak suretiyle tarihte büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir. (Yüksek heyetinizin bugün yapmış olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok önemlidir. Çok tarihidir. Nasıl ki, Erzurum Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu ulusu kurtarmak hususunda Misak-ı Millinin (Ulusal And'ın) ve Ana Yasanın ilk temel taşlarını sağlamak hususunda etken olmuş, etkili olmuş, girişimci olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, ulusal tarihimizde en değerli ve yüksek anıyı kazanmış ise, kongreniz de ulusun ve ülkenin hayat ve gerçek kurtuluşunu sağlayacak tabanın temel taşlarını ve esaslarını elde ederek ortaya koymak suretiyle tarihte büyük ün ve çok değerli bir anıyı kazanmış olacaktır).

Özellikle bu son sözlerle Atatürk, İzmir İktisat Kongresine Erzurum ve Sivas Kongreleri kadar önem verdiğini belirtmektedir.

Ayrıca yabancı sermayeye karşı olmadıklarını, buna gerekli bütün güvenceleri sağlayacaklarını ifade etmiştir. Diğer yandan kesintiye uğramış olan Lozan Konferansına değinerek İtilaf Devletlerine mesajlar vermiştir.

Kogrede Hükümeti temsil eden İktisat Vekili (Ekonomi Bakanı) Mahmut Esat (Bozkurt) Atatürk'den sonra söz alarak ülkenin iktisaden içinde bulunduğu acıklı durumu açıkca belirterek şunları söylemiştir:

Ben Hakimiyet-i Milliyeyi (ulusal egemenliği) milli hakimiyeti iktisadiye (ulusal ekonomik egemenlik) olarak anlarım. Böyle olmazsa hakimiyet-i milliyeye bir serap olur.

Mahmut Esat Bozkurt'un konuşmasında dikkati çeken bir husus ilk kez karma ekonomiden bahsetmesidir:

Yeni Türkiyenin iktisadiyatı mevcut iktisadi sistem ve siyasetlerinin hiç birinin aynı olamaz.

Yeni Türkiyenin muhtelif bir iktisat sistemi takip etmesi gereklidir. İktisadi teşebbüs (girişim) kısmen devlet ve kısmen teşebbüsü şahsi (kişisel girişim, özel girişim) tarafından deruhte edilmelidir (üstlenmelidir).

TBMM'deki "İkinci Grup"1 ismi ile anılan muhalif grup üyeleri evvela, hükü-
1 23 Nisan 1920'de toplanan Büyük Millet Meclisi üyeleri iki ayrı seçimden ve üç ayrı kaynaktan gelmekteydiler. Seçimlerin ilki son Osmanlı Meclis-i Mebusanı için 1919 yılı sonlarında yapılan genel seçim, diğeri ise Mustafa Kemal Paşanın Ankarada toplanacak Meclis için yaptırdığı genel

metin TBMM'ne haber dahi vermeden bu kongreyi düzenlemesini yasama yetkilerine tecavüz diye niteleyerek, daha sonra da anti liberal kararlar alınacağı söylentilerine dayanarak eleştirilerde bulunmuşlardır.

Kongrede temsil konusunda bazı eleştiriler yapılmışsa da, daha sonraki kongrelerin bürokrat ağırlıklı olarak düzenlenmiş olduğu göz önünde tutulursa, temsile en fazla dikkat gösterilen iktisat kongresinin 1. İzmir İktisat Kongresi olduğu söylenebilir.

Kongrenin ilk oturumunda Misak-ı İktisadi (Ekonomi Andı) Esasları kararlaştırılmıştır. Bunlar iktisadi bir niteliğe sahip olmayan istek ve dileklerdir.

Kongre ekonomik doktrinlere saplanmadan bilime ve ülkenin içinde bulunduğu duruma uygun, pratik çözümler getirmiştir. Esasen Misak-ı İktisadinin taşıdığı anlam hiç bir ülkenin ekonomik boyunduruğuna girmeden kendi kaynak ve çabalarımız ile kalkınmanın sağlanmasıdır (3).

Kongreye katılan sanayici, tüccar, işçi ve çiftçi gruplarının sundukları önerilerin uzun tartışmalara sebep olduğu bilinmektedir. Sonuç metninde kabul edilmeyen öneriler bile muhalif oyların sayısı belirtilerek yer almıştır. Kongrede gruplarca alınan kararlar şöyle özetlenebilir (4):

Sanayi Grubu

*Koruyucu gümrük vergileri yoluyla sanayinin korunması ve bu sanayi için ithal olunacak mallara muafiyet tanınması.

*Sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi.

*Ulaştırımda ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi.

seçimdi. Milletvekillerinin geliş kaynakları ise, Osmanlı Meclis-i Mebusanı, yeni seçilen milletvekilleri ve Maltadan sürgünden kurtularak gelen milletvekilleri idi. Birinci Büyük Millet Meclisinin açılışında 115 milletvekili bulunmuş bu sayı giderek artmıştır. Çeşitli toplumsal kesim ve mesleklerden gelen bu milletvekilleri arasında bir birlik yoktu. Uzlaştıkları tek konu Milli Mücadele hareketi ve Misak-ı Milli idi. Çok farklı düşünce ve inanca sahip bu heyet içinde ortak görüş sağlanmasında büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Buna çare bulmak amacıyla milletvekillerinin biraraya gelerek gruplar oluşturdukları görülmeye başlandı. Bu çerçevede Yeşilordu Cemiyeti, Türkiye Komünist Fırkası, Halk Zümresi, Tesanüd Grubu, İstiklal Grubu, İttihatçı Grup vs. sayılabilir. Bu bölünmeler durumu bütünüyle içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Kendisine Refet Paşa aracılığı ile aktarılan düşünceye sahip çıkan Atatürk "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" adı ile bir büyük grup kurmaya karar verdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşanın şahsında toplanan yetkinin artması ve meclisin üstünlüğü ilkesinin zedelenmesi esas fikri ile Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Beyin liderliğinde ikinci Müdafaa-i Hukuk Grubu ismi altında bir grup kurulmuştur. İkinci Grup farklı amaç ve düşüncelere sahip kişileri aynı çatı altında toplamıştır. Zaman içinde bu grup "meclis üstünlüğü ve milli irade" klişesiyle Mustafa Kemal Paşaya ve uygulamalarına karşı çıkanların toplandığı bir heyet haline gelmiştir. 1923 seçimleriyle bu grup mensuplarının neredeyse tamamı tasfiye edilmiştir. (on5yirmi5'den özetlenmiştir).

*Sanayi alanında kredi imkanlarının artırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması.

*Sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, sanayi odalarının kurulması.

Tüccar Grubu

*Borsaların millileştirilmesi.

*Tekelcileğe karşı mücadele edilmesi.

*İpotek karşılığında tüccara kredi verilmesinin temini.

*İktisat eğitiminin yaygınlaştırılması.

*Cuma günleri herkesin tatil yapması.

*Bir ana ticaret bankasının kurulması.

*Kömür üretiminin dış rekabetten korunması.

*Haberleşme hizmetlerinde gelişmelerin sağlanması, gecikmelerin önüne geçilmesi.

* Himayeci gümrük sisteminin kurulması.

Çiftçi Grubu

*Aşar vergisinin² kaldırılması.

*Tütün ekimi ve ticaretinin serbest bırakılması.

*Rejinin³ kaldırılması.

*Tarımsal kredilerin düzene sokulması.

2 Aşar Vergisi Osmanlı döneminde köylülerin ürettikleri tarım ürünlerinden alınan %10 oranındaki vergi olup Osmanlı Devletinin gelir kaynaklarından en önemlisidir. Aşar arapçada 1/10 anlamına gelen öşürün çoğuludur. Buna şer’i bir dayanak “ziraatle uğraşan müslümanların yediklerinin helal olabilmesi için öşür zekatını mutlaka vermeleri gerekir” şeklindedir. Zaman içinde ürün cinsi ve bölgeye göre bu oranda önemli değişiklik uygulamalar yapılmış, %50’ye varan değerlere kadar çıkabilmiştir.

3 Kırım savaşı ile başlayan iç ve dış borçlanma süreci sonunda 1875 yılında Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyeceğini açıkladı, alacaklı devletler Osmanlının sunduğu ödeme planını kabul etmedi. Bu ülkeler vergileri kendi kurdukları bir teşkilat olan Osmanlı Dünyu Umumiye İdaresi (Osmanlı Genel Borçlar İdaresi) vasıtasıyla toplamayı kararlaştırdılar. Bu idare Osmanlının bazı gelirlerine, bu arada en önemli gelir kaynağı olan tütün, alkol ve tuzdan alınan vergilere, el koyarak Osmanlı borçlarına mahsup ediyordu. Yabancılar aitt Memaliki Şahane Duhanları Müşterekül Menfaa Reji Şirketi, kısaca Reji, İmparatorluğun tütün üretim ve işlenmesini sıkı şekilde denetliyor ve elde edilen gelirin büyük kısmına el koyuyordu. Burada Memaliki Şahane Osmanlı İmparatorluğuna bağlı ülkeleri ifade etmektedir. Duhan ise arapça duman demektir, ayrıca kuranda bir surenin ismidir. Burada tütün yerine kullanılmaktadır. Müşterekül Menfaa, ortak çıkarlar anlamındadır.

- *Yol vergisi gelirinun yol yapımına kullanılması.
- *Orman köyleri ile ilgilenilmesi.
- *Hayvan hastalıkları ile mücadelenin hızlandırılması.
- *Göllerde balık yetiştirilmesi.
- *Tamirat atölyelerinin kurulması.
- Tarım alet ve makinalarında standartlaşmaya gidilmesi.
- *Pratik tarım derslerinin okul programlarına konulması.
- *Yüksek öğrenim öğrencilerinin belirli süre için köylere gönderilmesi.

İşçi Grubu

- *Amele yerine işçi denilmesi.
- *Çalışma saatlerinin sekiz saate indirilmesi.
- *12 yaşından küçüklerin çalıştırılmaması.
- *Gece çalışmalarına çift ücret ödenmesi.
- *Asgari ücretlerin belediyelerce tesbit edilmesi.
- * Ücretlerin para olarak ve gününde ödenmesi.
- *Kaza ve hayat sigortasının kurulması.
- *Milletvekili ve belediye seçimlerinde mesleki temsil ilkesinin uygulanması.
- *Hammaddelerin işlenmeden ihraç edilmemesi.
- *İşçi çocuklarının yatılı okullarda bedava okutulması, lojman yapımının sağlanması.

Klasik bir görüşle bakıldığında 1. İzmir İktisat Kongresini bir iktisat kongresi olarak nitelendirmek zordur. Hiç bir istatistik ve yöntem kongrede kullanılmamıştır, hatta doğru dürüst bir gündem dahi yoktur. Ama geniş çaplı bir katılımı toplanma ve toplanma tarihinin zamanlaması çok dikkat çekicidir. Lozan müzakerelerinin büyük ölçüde ekonomik nedenler yüzünden kesintiye uğradığı bir sırada ve cumhuriyetin ilanından 8 ay öncesine rastlamaktadır. Bunu bir tesadüf olarak yorumlamak yanlış olur. Kongrede gerek Mustafa Kemal Paşa ve gerekse Kazım Karabekir Paşa tarafından dile getirilen siyasi bağımsızlığın temel şartının ekonomik bağımsızlık olduğu fikri, zamanlamanın önemini

vurgulamaktadır. Kongrede alınan kararlar doğal olarak ne hükümeti, ne de meclisi bağlar niteliktedir. Ama, ilk kez İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) tarafında yeni devletin iktisat politikasının karma ekonomi olacağı bu kongrede açıklanmıştır. Kongrede alınan kararlar 1931 yılına kadar sürecek dönemde uygulanan iktisat politikalarını önemli surette etkilemiş ve yönlendirmiştir (4), (5).

Genç Cumhuriyet ekonomik kalkınma modeli olarak Türk girişimcisine dayalı, kendine yeten bir milli ekonomiyi benimsemiştir (5).

Birinci İzmir İktisat Kongresinden başlayarak 1930 yılına kadar geçen zaman dilimini Ulusal Ekonomiye Geçiş Dönemi olarak isimlendirmek yanlış olmaz (6). Bu dönem serbest ekonomi koşullarında yeniden inşa olarak da tanımlanabilir (7). Yeniden inşa kapsamında yapılanlar aşağıda özetlenmiştir:

1924 yılında milli kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamak ve tasarrufun gelişmesine yardımcı olmak üzere 1 milyon lira sermaye ile Türkiye İş Bankası kurulmuştur. Daha sonra 1927 yılında Osmanlı döneminden kalan bir devlet bankası ile birleştirilerek sermayesi dört milyon liraya çıkarılmıştır. Türkiye İş Bankasının ilk Genel Müdürü Celal Bayar'dır⁴. Türkiye İş Bankası gerek genel bankacılık işlemlerinde, gerekse kendisine verilen görevlerde başarılı olmuştur.

1925 yılında Sanayi ve Maadin Bankası, amacına uygun bankacılık işlemleri yapmak yanında Osmanlıdan kalan sanayi kuruluşlarını, kurulacak şirketler devralana kadar, yönetmek ve yenilerini kurmak maksadı ile kurulmuştur. Kuruluş sermayesi 1,4 milyon lira olup 1926 yılı başında 6,1 milyon liraya çıkarılmıştır. Bankanın yukarıda belirtilen amaca ilaveten özel sanayi kuruluşlarına kredi ve bilgi desteği de sağlaması ön görülmüştür. Sanayi ve Maadin Bankası geçici olarak yönetmekle görevlendirildiği fabrikaların yükü dolayısıyla diğer faaliyetlerini beklediği ölçüde yerine getirememiştir.

Bir başka önemli banka Emlak ve Eytam (yetimler) Bankası olup 1926'da Mustafa Kemal Paşanın talimatı ile kurulmuştur. Kuruluş sermayesi 20 milyon lira olan bankanın amacı Türkiyede inşaat girişimlerini desteklemek, gerekli kredileri sağlamak ve yetim haklarını korumaktır.

1924 yılında çıkarılan bir kanunla Ziraat Bankası bir devlet kurumu olmaktan çıkarılarak Anonim Şirket haline getirildi⁵.

4 Celal Bayar daha sonra İktisat Vekilliği ve Başbakanlık yapmış olup Türkiyenin üçüncü Cumhurbaşkanıdır.

5 Türkiye Ziraat Bankası, temelleri 1860'lı yıllara dayanan bir bankadır. 1863'de kurulan ve karşılıklı yardımlaşma esasına dayanan imece geleneğinden esinlenen ilk Memleket Sandığından sonra bu sandıklar ülkenin her tarafında yayılmıştır. 1888 yılında sandıkların işlevini üstlenen bir finans kuruluşu olarak Ziraat Bankası kurulmuş ve sandıklar da banka şubelerine dönüştürülmüştür.

Bu suretle banka aynı zamanda tarımsal kredi açma imkanına da sahip olmuştur.

Mali ve bankacılık alanında önemli bir adım 1930 yılında para piyasasını düzenlemek, banknot ihraç etmek, hazine görevini yerine getirmek ve devletin iktisadi ve mali danışmanlığını yapacak bir Merkez Bankası Kanununun çıkarılmasıdır⁶.

Aşırlardan beri uygulanan Aşar Vergisi Türk köylü ve çiftçisine büyük yük getirmiştir. Bu vergi cumhuriyet döneminin başlangıcında da uygulanmaya ve devlet gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil etmeye devam etmiştir. 1924 yılında 153 milyon lira olan devlet gelirlerinin 27,5 milyon lirası aşar vergisinden elde edilmişti. Buna rağmen ve harbin yaralarını sarmak, çok önemli bir kalem tutan ordu masraflarını karşılamakta zorlanan cumhuriyet hükümeti 1925 yılında çıkardığı bir kanunla aşar vergisini kaldırmıştır. Bu hareket köylünün ekonomik durumunda önemli bir iyileşme sağlamıştır.

Tarım alanında tohum ıslah istasyonları ve Ankarada uzman yetiştirmek ve tarım alanında araştırmalar yapmak amacı ile Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuştur. Ancak makineleşme ve sulama alanlarında pek başarılı olunamamıştır.

1924 yılında çıkarılan bir yasa ile demiryolu yapım ve işletmeciliği devlet tekeline alındı. O tarihte bütün ülkede toplam demir yolu uzunluğu 4000 km'nin biraz üzerinde olup bunun 2350 km'si yabancı şirketler tarafından işletiliyordu. 1924 yılında başlayan demiryolu yapım hamlesinde, 1931 yılına kadar, 1630 km demiryolu yapılmıştır. Ayrıca 1929 km uzunluğunda demiryolu da yabancılardan satın alınmıştır. ⁷Bütün bunlar dış yardım almaksızın ülkenin sınırlı kaynakları seferber edilmek suretiyle başarılmıştır (4, 6 ve 7).

Demiryollarına paralel olarak deniz taşımacılığı ve deniz ticaret filosunun zenginleştirilmesi alanında da başarılı olunmuştur. Lozan Antlaşması ile kapitülasyonların kaldırılması bunda en önemli etkindir. 1926'da çıkarılan bir kanunla kabotaj hakkı⁸ Türk vatandaşlarına tanındı. Bu da deniz ticaret filosunun büyümesine yol açtı. Bir taraftan devlet, diğer yandan özel sektör yatırımlarıyla 1923'de 34 902 ton olan deniz ticaret filosunun büyüklüğü, 1931'de 101 924 tona yükseldi (6). Bu arada tersanelere de yatırımlar yapılarak gemi

⁶ Osmanlı İmparatorluğu döneminde merkez bankasına ait faaliyetler Osmanlı Bankası eli ile yürütülmekteydi. Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla Osmanlı Bankasının millileştirilmesi düşünülmüşse de, ekonomik koşullar buna izin vermediğinden, anlaşma yapılarak Osmanlı bankası 1935 yılına kadar bonknot ihracı ile ilgili olarak yetkili kılınmıştır.

⁷ Atatürk döneminde inşa edilen toplam demiryolu uzunluğu 3360 km'dir (6).

⁸ Kabotaj, bir ülkenin kendi limanları arasında kendi deniz araçlarının işletilmesi, kabotaj hakkı ise bir devletin kendi limanları arasında deniz ticareti hususunda tanıdığı ayrıcalık. Kapitülasyonların geçerli olduğu dönemde bu hak yabancı ticaret gemilerine de tanınmıştı.

inşasında önemli adımlar atıldı.

Buna karşın karayollarına pek küçük miktarda yatırım yapıldı ve sonuçta karayolu taşımacılığında, karayolu vasıta sayısında bir gelişme sağlanmadı.

1924 yılında çıkarılan 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu ile ülkede bu alandaki hizmetlerin düzenlenmesine çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanından sadece dört ay sonra bu yasanın çıkarılması, Kurtuluş Savaşı sırasında habere duyulan ihtiyaç ve bu yolda karşılaşılan büyük zorluklar olduğu tahmin edilebilir. Yasanın ilk maddesi karasuları dahil olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde telgraf ve telefon tesis ve işletme yetkisinin hükümetin tekelinde olduğunu belirtmektedir. Tekelin uygulama yetkisi Posta, Telgraf ve Telefon İdaresine verilmiştir. Ancak, kişilerin sahip oldukları veya kiraladıkları arazi, bina ve kuruluşlar arasında telefon tesisatı kurulmasına ve bunun ana şebekeye bağlanmasına imkan tanınmaktadır. Diğer yandan özel şirketlerin hükümetten alacakları ruhsat ve imtiyaz ile telefon hizmeti verebilmelerine imkan sağlanmaktadır.

Ankara Hükümeti, cumhuriyetin kurulmasından hatta Lozan Barış Antlaşmasından kısa süre önce İstanbulda bulunan ve daha ziyade altyapı hizmeti veren yabancıların kontrolündeki şirketlerin imtiyaz sözleşmelerini yenilemiştir. Bunların arasında Dersaadet Telefon Şirketi de vardır (8). Bu şirket devletleştirildiği 1935 yılına kadar İstanbulda telefon hizmetleri ile ilgili yatırım ve işletme hizmetlerini yürütmüştür.

Çıkarılan Telgraf Telefon Kanununa dayanarak 1925 yılında İzmir Belediyesi İzmir şehrinde telefon hizmeti vermek için ruhsat ve imtiyaz almış ve ilk olarak 200 abone kapasiteli manüel telefon santrali kurmuştur. Bu suretle, İstanbul dışında, evlerde ilk kez telefon hizmeti verilmiş oldu. Daha sonra İzmir Belediyesi İsveç Ericsson Şirketi ile ortak olarak İzmir ve Civarı Telefon Anonim Şirketini kurmuştur. Bu şirket 1928 yılında Ericsson imalatı olan otomatik telefon santralini İzmirde tesis etmiştir. Bu şirketin 1930 yılında abone sayısı 1300'dür. İzmir ve Civarı Telefon Anonim Şirketi 1938 senesinde hükümetçe satın alınmış ve PTT Genel Müdürlüğüne devredilmiştir.

Ankarada ise telefon şebekesinin oluşturma işi doğrudan PTT Genel Müdürlüğüne verilmiştir. Bunda Ankarada resmi makamlar arası telefon haberleşmesinin ağırlıklı olmasının rolü vardır. PTT Genel Müdürlüğünün şehrin telefon şebekesinin oluşturulması için açtığı ihaleyi Ericsson firması kazanmıştır. Buna bağlı olarak 1926 yılında Türkiyede ilk otomatik telefon santrali Ankarada işletmeye verilmiştir.

1925 yılında çıkarılan bir kanunla Ticaret ve Sanayi Odalarının ülke çapında örgütlenmesi ve yaygınlaşmasını sağlayan bir kanun çıkarıldı. Daha önce

kurulmuş olan bu odalar yasal dayanaktan yoksundu. Bu suretle Ticaret ve Sanayi odaları tüzel kişiliğe sahip olarak sorunlarını karar organlarına aktarmak ve onların tepkilerini almak imkanına kavuştular. Ayrıca, bunlara üye olmak zorunluluğu da getiriliyordu.

Türkiyede Şeker Fabrikası kurulması teşebbüsü ilk kez Uşaklı bir çiftçi olan Molla Ömeroğlu Nuri (Şeker) tarafından başlatılmıştır. Uşaklı bir çok müteşebbisin iştiraki ile kurulan Uşak Terakki Ziraat T. A. Ş. , Uşak Şeker Fabrikasını 1926 yılında açmıştır. Buna paralel olarak İstanbul'da Trakya Şeker Fabrikaları T. A. Ş kurulmuş ve bu şirket de Alpüllü Şeker Fabrikasını 1926'da işletmeye açmıştır. Şeker konusunda ilk teşebbüs Uşağa ait olmakla birlikte ilk şeker üretimi Alpüllü Şeker Fabrikasında yapılmıştır.

Bu kuruluşlara Cumhuriyet Hükümetince bölgesel tekel hakkı, bedava hazine arazisi, nakliye ücretlerinde indirim, üretim vergisi muafiyeti ve satış fiyatlarında avantajlar sağlanmıştır (5).

1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü (bugünkü Türkiye İstatistik Kurumu:TÜİK) kurulmuştur.

1927 yılında, çıkarılan bir kanunla, Ali (yüksek) İktisat Meclisi kurulmuştur. Meclisin görevi ekonomi ile ilgili mevzuat hakkında görüş bildirmek, dünyadaki ekonomik akımların ülkemizin ekonomisi üzerindeki etkilerini hükümete rapor etmek şeklinde özetlenebilir. 24 üyeden oluşan meclis üyelerinin yarısı Bakanlar Kurulu, diğer yarısı ise Ticaret ve Sanayi Odaları ve Meslek Kuruluşları tarafından seçilmektedir. Beklenen faydayı vermeyen Ali İktisat Meclisi 1935 yılında kaldırılmıştır.

1927 yılında 1913 tarihli aynı ismi taşıyan kanun genişletilerek Teşviki Sanayi kanunu çıkartılmıştır. Bu kanunla sanayi kesimine çeşitli teşvik ve bafışıklıklar getirilmiştir. Bunların bazıları şunlardır:

*Uygun görülen girişimlere 10 hektara kadar karşılıksız arazi tahsisi.

*Kazanç, gümrük vergileri ve harçlardan bafışıklık.

*Haberleşme imkanlarının ve enerjinin devletçe sağlanması.

*Kuruluş sırasında yurt dışından sağlanacak araç ve gereçlerin nakliyesinden %30 indirim.

Yeniden İnşa döneminde yapılanlarla 1. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar arasındaki paralellik dikkat çekicidir.

DEVLETÇİLİĞE HAZIRLIK

Milli İktisat düşüncesinin ilk kez, Tanzimatın liberal iktisat yaklaşımına karşı olan yeni Osmanlılar tarafından ortaya atıldığı söylenebilir (1). Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bir grubun himayeci-devletçi ekonomi politikalarını savunan Alman iktisatçı Friedrich List'in⁹ fikirlerini benimsedikleri bilinmektedir.

Balkan Savaşları ve sonuçları milliyetçilik fikrinin kuvvetlenmesine bu da milli iktisat düşüncesinin güçlenmesine sebep olmuştur.

Diğer yandan, birinci dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni devletlerin başını çektiği ekonomik milliyetçilik akımı hemen hemen bütün dünyayı sarmış, ithalat sınırlamaları ve kotaları, ihracat teşvikleri yaygınlaşmıştır.

Lozanda serbest ticaret teklifi reddedilerek ekonomik egemenlikten hiç bir taviz verilmemiştir.

1. İzmir İktisat Kongresindeki konuşmasında İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) uygulanacak ekonomi politikasının kendine has bir politika olacağını belirtelerek bir karma ekonomi tarifi yapmıştır.

Bir Anadolu ticari burjuvazisi oluşturmak için sarfedilen gayretler ve teşvik

⁹ Friedrich List, daha 1841 yılında, liberalizmin İngilterenin çıkarlarına uygun bir politika olduğunu ileri sürer. List İngilterenin kendi ekonomik üstünlüğünü gümrük duvarları ve sübvansiyonlarla sağladıktan sonra serbest ticareti savunmasını, istediği yere tırmandıktan sonra kullandığı merdiveni başkalarının da kullanmasını engellemek üzere itmesine benzetir. List, ekonomi bilimine milliyetçiliği getiren bir ekonomisttir ve Almanyanın birleştirilmesine büyük katkı sağlamıştır. List'e göre, esas olan ulustur, fertlerin refahı, içinde yaşadıkları ulusun refahına bağlıdır (5).

tedbirleri arzu edilen sonuçların elde edilmesini sağlayamamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden birisi Lozan Antlaşmasına göre önceden verilmiş olan gümrük muafiyetlerinin 1929'a kadar devam etmesidir. Bu, Teşviki Sanayi Kanunundaki gümrük vergilerinin sıfırlanması teşvikinin sanayiciye sağlayacağı rekabet avantajını ortadan kaldırmış ve ithalatçıların lehine bir durum sağlamıştır. Bunlar ithalattaki düşük vergiden yararlanarak ucuz ithal mallarını depolamışlardır. 1923-1929 arasında dış ticaret sürekli açık vermiştir.

1929 yılındaki dünya ekonomik krizinin Türkiye üzerindeki etkileri yadsınamaz. Bu bunalım temelde ABD'de borsanın çöküşüne atfedilse de neredeyse bütün dünyanın bundan etkilendiği ortadadır. Birinci Dünya Savaşı sonuçlarının oynadığı rol de çok önemlidir. Bu savaşa kadar dünyayı hegemonyası altında tutan İngiltere İmparatorluğu devamlı kan kaybeder hale gelmiş ve ABD'den alınan borçla sterling'in değer kazanması da ihracatın azalmasına sebep olmuştur.

Savaştan mağlup olarak çıkan Almanyanın ekonomisi ise, Versay Antlaşmasına göre ödemek zorunda kaldığı tazminat dolayısıyla, durma noktasına gelmiştir. Buna çare olarak denenen bol para basma, ülkede hiperenflasyona sebep oldu.

ABD'de 1924-1929 arasında ekonomik durum gayet iyi gözüküyordu. Sahip olduğu ihracat fazlası dolayısıyla dünyanın kredi veren ülkesi durumuna gelmişti. Diğer yandan yeni gelişen teknolojilerin, otomobil, elektrikli aletler vs. , merkezi olması sebebiyle bunlara talep giderek artıyor ve borsada spekülasyon oyunları oynanıyordu. İşsizlik az, fiyatlar istikrarlı idi. Bu arada Floridanın iklim avantajını kullanmak isteyen Floridalılar bundan büyük karlar elde edeceklerini düşünerek gayrimenkule büyük yatırımlar yaptılar. 1928 yılında hiç hesapta olmayan bir olay yaşandı. Kasırga çok sayıda insanın ölümüne, binaların ve deniz vasıtalarının harap olmasına sebep oldu. Gayrimenkuller çok düşük fiyatlara rağmen satılamadı, böylece bir spekülasyon balonu patlamış oldu. 10

1929 Buhranının sebepleri üzerinde yapılan araştırmalar başlıca şunlar üzerinde duruyor (9):

*ABD'deki şirketlerin mali gücü. Söz konusu yıllarda ABD'de ekonominin %50'si 200 büyük şirketin kontrolünde bulunuyordu. Bunların herbiri o denli büyüktü ki birinin dahi iflası ülke ekonomisini etkileyebilirdi.

*Bankaların kötü yapılanmış olması. Bankaların sermaye koşullarını, kredi ve rezerv oranlarını belirleyen ve mali tablolarının güvenilirliğini sağlayan yasal düzenlemeler mevcut değildi.

10 Bu olay ABD'de başlayarak bütün dünyaya yayılan 2008 yılındaki krizle bir benzerlik taşıyor. Hatırlanacağı gibi bu krizde de gayrimenkul fiyatlarındaki düşüş krizde tetikleyici bir rol oynamıştı.

*Başkan Hoover yönetiminin ekonomi alanındaki deneyim eksikliği. O dönemdeki liberal ekonomi anlayışına göre duruma müdahale edilmemiş, daha sonra da geç kalınmış olmakla birlikte yanlışlar da yapılmıştır. Örneğin Devlet Bütçesini dengelemek için kamu harcamalarının kısılması ve vergilerin artırılması işsizliği artırdığı gibi vatandaşların satın alma gücünü de zayıflatmıştır. Altına bağlı sıkı para politikasına sadık kalarak para basılmaması piyasanın daralmasına, bu da işsizliğin daha da artmasına sebep oldu¹¹.

*ABD'nin dünyanın kredi vereni olması. ABD tazminat ve alacaklarını altın olarak geri almak istiyor fakat dünya altın stokları buna yetmiyordu. Nihayet bunların mal ve hizmet olarak geri ödenmesi kabul edildi, bu da ABD'nin bu sektörlerini vurdu.

Bu ortamda yükselen borsa 1929 Ekiminde evvela durakladı, sonra da bir kaç büyük holdingin hisse senetleri düştü. "Kara Perşembe" diye anılan 24 Ekim 1929 günü yabancı yatırımcıların da senetlerini elden çıkarması ile dibe vurdu. O tarihteki dolar değeri ile 4,2 milyar dolar kayboldu. Bu şekilde başlayan süreçte 4000 banka batmış ve binlerce insanın mal varlığı yok olmuştur. İflaslar artmış, bütün dünyada 50 milyon yeni işsiz ortaya çıkmış, üretim azalmış buna rağmen bütün malların bu arada tarım ürünlerinin fiyatı düşmüştür.

Bunun faturasını Hoover yönetimi ödedi ve yapılan seçimleri ekonomik sistemde devrim niteliğinde değişiklikler vaad eden Roosevelt¹² kazandı. Roosevelt New Deal (Yeni Düzen) adı verilen bir yapılanma programı hazırlatıp uyguladı. Bu suretle ABD tarihinde ilk kez devlet ekonomiyeye müdahale ediyordu. Bankacılık sektörünü yeniden düzenledi, bu arada Merkez Bankasını (Federal Reserv:FED) kurdu. Çiftçilerin satamadığı ürünlerin devlet tarafından satın alınmasını sağladı. Çalışma saatlerini azaltarak işsizliğe çare bulmayı denedi. Sanayinin canlanması için kamunun büyük yatırımlar yapmasını destekleyerek iş hayatının canlanmasına yardımcı oldu (9).

Dünya Ekonomik Bunalımının başladığı 1929 senesinde Türkiye için bir dizi olumsuz olay biraraya gelmiştir:

*Gümrük tarifelerinin yükseleceği varsayımı ile aşırı ithalata gidilmiştir.

*Dünya Ekonomik Bunalımı sebebi ile tarım ürünleri fiyatlarında büyük düşmeler olmuş, bu da ihracat gelirlerinin önemli surette azalması sonucunu doğurmuştur.

11 2008 krizindeki ABD ekonomisi yönetiminin davranışı bundan epeyce ders alındığını gösteriyor. 12 Franklin Delano Roosevelt ABD'nin 32. Başkanı olup dört dönem Başkanlık yapmıştır. ABD tarihinde ondan başka iki dönemden fazla Başkanlık yapan yoktur. Esasen, daha sonra ABD yasalarında yapılan değişikliklerle iki dönemden fazla Başkan seçilmek imkanı ortadan kaldırılmıştır. Roosevelt 1921 senesinde o sırada ABD'de çok yaygın olan çocuk felcine yakalanmış ve ondan sonra bacaklarındaki felç dolayısıyla tekerlekli sandalyeye bağımlı kalmıştır. Roosevelt ikinci dünya savaşı sırasında da ABD Başkanı idi. 1945 yılında, savaşın bitimine bir kaç ay kala, vefat etmiştir.

*Dış ticaret açığı çok büyümüş ve Türk Lirası değer kaybetmiştir.

*Lozanda üstlenilen Osmanlı borçlarının ilk taksit ödeme zamanı gelmiştir.

Bu olayların etkisi ile bir tarım toplumu olan ülke nüfusunun çoğunluğunu teşkil eden çiftçiler hızla yoksullaştı (6). Buğday fiyatı 13,5 kuruştan 3,5 kuruşa, tütünün fiyatı ise 71 kuruştan 30 kuruşa düştü. 1929 yılında cari fiyatlarla 2073 milyon Lira olarak tahmin edilen GSYİH 1931'de 1391 milyon liraya geriledi. 1928'de 50 milyon lira olan dış ticaret açığı, 1929'da 100 milyon lirayı aştı (6).

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının tam bağımsızlığa sıkı sıkıya bağlı oldukları açıktır. Bu bağlamda Milli İktisat ilkesi de benimsemiştir. Bunun korumacı ve sanayileşmeci yönü Lozanda getirilen kısıtlamalar dolayısıyla mecburen ertelenmiştir. Ama bunun ilk aşaması olarak, bu fikirle çelişmeyen, kamu desteği ile yerli ve milli girişimci yetiştirilmesi prensibi, 1. İzmir İktisat Kongresinden itibaren ekonomi politikalarının esasını teşkil etmiştir. Bu dönemde devlet doğrudan sanayi yatırımlarına girişmek yerine, yukarıda anlatıldığı gibi, Sanayi ve Maadin Bankasını, Türkiye İş Bankasını kurarak ve Sanayi Teşvik Kanununu çıkararak teşvik ve iştirak yöntemini ve kredi verme sistemini getirmiştir. 1925 yılından sonra milli iktisat yaratma yolunda başka adımlar atmak üzere Ticaret ve Sanayi Odaları, İstatistik Umum Müdürlüğü ve Ali (Yüksek) İktisat Meclisi kurulmuştur.

1929 yılına gelindiğinde, yerli burjuvazinin kendi dar görüş açısı ile değerlendiren düşük seviyedeki gümrük vergilerinden faydalanarak ucuz ithal malı depolaması milli iktisat ile taban tabana zıt bir davranış olarak yorumlanmıştır. Böylece kendinden beklenen davranışı göstermeyen kapitalistlerle rejimin arası açılmıştır. Sanayileşmenin yalnız özel girişimle başarılamayacağı düşüncesi ve devletçilik fikri oluşmuştur. Bu nedenle 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olmasaydı da Cumhuriyet Hükümetinin Devletçiliği benimseyeceği söylenebilir. Kriz olsa olsa bu geçişi biraz hızlandırmıştır. 1929 yılından sonra, büyük dış ticaret açığı dolayısıyla, hükümetin dış ticarete müdahaleye başlaması, dünya ekonomik krizi dolayısıyla bütün dünyada baş gösteren korumacılığın benimsenmesiyle çakışmaktadır.

BİRİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI HAZIRLIK DÖNEMİ

O günkü koşullarda ihracatı artırmak pek mümkün görülüyordu. Bu sebeple dış ticaret açığını azaltmak için başvurulacak tedbirlerden birisi de tasarruftu. Başbakan İsmet Paşanın (İnönü) 1929'da meclis kürsüsünden halkı tutumlu olmaya ve yerli malı kullanmaya çağıran konuşması TBMM'de ve ülkede büyük destek buldu. Bu olumlu ortamı değerlendiren Hükümet "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti" kurulmasına destek verdi. Bu Cemiyetin Başkanı TBMM Başkanı olan Kazım Özalp idi. Milletvekilleri ve üst düzey bürokratların üye olduğu Cemiyete, Yazar Vedat Nedim Tör müşavir olarak atanmıştı, Hasan Saka, Celal Bayar, Yusuf Kemal Tengirşek, Saffet Arıkan¹³ gibi devlet ve siyaset adamları kurucu üyeler arasında idi.

Cemiyetin kuruluş amacı bir yandan israfla mücadele ederek tasarrufu teşvik etmek, diğer yandan yerli malların tanıtımını ve kullanımını özendirilmektir. Cemiyet kısa sürede bütün yurttan örgütlenmiştir. Cemiyetin amaçlarına uygun olarak her yıl 12-18 Aralık tarihleri arasında "Tasarruf ve Yerli Mallar Haftası" düzenlenmeye başlandı.¹⁴

Hükümet çevrelerinde para krizi ve dış ticaret açığı üzerindeki tartışmalar 1923-1929 döneminde gerçekleşen sanayileşme hızının yetersiz kaldığı ve tekstil dahil, ana tüketim mallarında bir ithal ikamesi yoluna gidilerek sa-

13 Hasan Saka, Cumhuriyet Hükümetlerinde çeşitli Bakanlık ve Başbakanlık görevlerinde bulunmuş, Yusuf Kemal Tengirşek (veya Tengirşenk) Hariciye ve Adliye Bakanlığı yapmış, Saffet Arıkan ise Milli Eğitim ve Milli Savunma Bakanlıklarında bulunmuştur.

14 Kazım Özalp Başkanlık görevini 20 yıl başarı ile yürütmüştür. Kurum 1939 yılında Türk İktisat Cemiyeti ile birleşerek "Türkiye Ekonomi Kurumu" adını almış olup Ankarada faaliyetini sürdürmektedir.

nyayileşme sürecini hızlandırmak gerektiği hususunda fikir birliği oluştu. İktisat Vekaleti her önemli mal grubu için ihracatı artırma, ya da ithalatı yerli üretimle ikame etme imkanlarını araştıran ve uygulamaya yönelik somut projeler ve ekonomi politikası önlemleri öneren "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor"¹⁵ isimli ayrıntılı bir çalışmayı 1930 yılında Başbakanlığa sundu (10).

Bu rapor 1. Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili çalışmaların bir parçası olmasa da ithal ikameci bir yaklaşıma sahip olması ve bir iktisadi program oluşturma amacını gütmesi dolayısıyla önemlidir. 1930 İktisadi Programının ilkelerinden bazıları şöyle sıralanabilir (1):

*Ulaşım ağı ulusal ekonominin genel ve ortak aracıdır.

*Demiryolu taşımacılığında kar amacı güdülmaz. Ekonomik gelişme için demiryolu ve limanlar en gerekli araçlardır.

*Ulusal paranın değeri korunmalı ve bundan Merkez Bankası sorumlu olmalıdır.

*Gümrük tarifeleri üretimi koruyacak ve destekleyecek, gereksiz tüketimi sınırlayacak ve içerde bulunmayan maddelerin pahalı olmasını önleyecek şekilde düzenlenmelidir.

1930 yılında Başbakan İsmet Paşa (İnönü) Kayseri-Sivas demiryolunu işletmeye açarken yaptığı konuşmada başlatılan yeni iktisadi düzeni "mutedil (ılımlı) devletçilik" olarak tanımlamıştır.

Gene 1930 yılı başlarında, içlerinde Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Burhan Asaf (Belge), Vedat Nedim (Tör) gibi isimlerin bulunduğu aydınlar Türk Devriminin ideolojik ilkelerini kendi görüşleri açısından belirleme, yayma ve bütünleştirme hareketine giriştiler. Bunlar diğer ilkeler dışında devletçiliğin Türkiyeye özgü bir model olduğunu iddia ederek bu anlayışın savunmasını yapmışlardır. 1932-1935 yılları arasında Kadro Dergisini çıkararak "Kadro Hareketi"ni başlatmışlardır.¹⁶

Bütün bu gelişmelere rağmen, 1932 yılına gelinceye kadar, devletçilik bir ideolojik ilke olarak kabul edilmemiş, ilk kez Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (Partisi'nin) 1931 yılında yapılan 3. Büyük Kurultayında bu gerçekleşmiştir. H-

¹⁵ Bu rapor Şakir Kesebir Raporu ismi ile de anılır. Şakir Kesebir o tarihte İktisat Vekilidir. Adı geçen rapor Ali İktisat Meclisinde alınan karar üzerine Şakir Kesebir'in Başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

¹⁶ Kadro Hareketi içinde bulunanlar, Yakup Kadri ve diğer bazı isimler dışında, sol görüşlü yazarlardır. Şevket Süreyya ve Vedat Nedim Türkiye Komünist Partisi (TKP) içinde yer almışlardır. Kadro hareketi, faaliyeti sırasında, çeşitli çevrelerden özellikle "marksist ve komünist" olarak değerlendirilerek eleştirilmiştir. İsmet Paşa da dergi yazarı ve Kadro Hareketini destekleyenler arasındadır. Kadrocuların dergilerini kurmalarını Mustafa Kemal Paşa desteklediyse de daha sonra aleyhlerine döndüğü anlaşılmaktadır. Kadrocuların devletçilik ideolojisinin yerleşmesindeki etkisi yadsınmaz.

kümet tek parti durumunda olan Cumhuriyet Halk Fırkası'na dayanıyordu¹⁷. Arkasından 1932 bütçe görüşmeleri sırasında Parti Genel Sekreteri Recep (Peker) Bey gerekirse özel teşebbüsün yapabileceği işlerde dahi devlet işletmeciliğine geçilebileceğini açıklarken biraz da o tarihe göre maksadını aşan bir ifade kullanıyordu.

Dünya Ekonomik Krizinden Sovyetler Birliğinin etkilenmemiş olması, oradaki uygulamaların göz önünde tutulması gerektiği fikrini de yaygınlaştırıyordu.

1932 yılında devlet öncülüğünde sanayileşmenin başlatılması fikrini ısrarla savunan İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan) uğradığı ağır tenkitler sonunda, Atatürk'ün de bunlara katılmasıyla, istifa edince yerine İsmet İnönü'nün muhalafatine rağmen Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar getirildi. Bu tayin, iş dünyasının plan çalışmalarına gizli ve açık muhalefetinin aşılmasını sağladı.

Devletçiliğin uygulanması ile uzlaşılacak husus bunun planlı olması idi. Devletin sanayi alanında yapacağı bütün girişimler bir plana dayanmalıydı. Plan fikrinin böyle benimsenmesinde Sovyetlerin plan denemelerindeki başarısı ve kapitalist ülkelerin dahi devlet müdahalesini planlı şekilde yürütmeleri etkili olmuştur.

Başbakan İsmet İnönü 1932 yılının Nisan ayında kalabalık bir heyetle Sovyet Rusya'yı ziyaret etti. Bu gezi sırasında Stalinle görüşen İsmet Paşa Türkiye'de kurulacak tekstil sanayisinde kullanılacak makinelerin Rusyadan alımı için çok uygun şartlarla bir kredi temin etti. Bu bağlamda bir Sovyet Heyeti Türkiye'de incelemeler yapacaktı.

Ağustos 1932'de uzmanlardan oluşan ilk heyet Türkiye'ye gelerek pamuklu dokuma ile ilgili çalışmalarını başlattı. Bu heyet mevcut pamuklu tesislerinin envanterini çıkararak ülkenin pamuklu tekstil tüketimini ve pamuk türlerini saptadı. Daha sonra farklı alanlarda kurulacak sanayi tesisleri için de başka heyetler gelerek incelemelerde bulundu. Bütün bu heyetler çalışmalarını Sovyetler Birliği Proje Tröstü Müdürü Prof. Orloff'un Başkanlığında yürütüyordu.

¹⁷ CHP Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce 5 Eylül 1923'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Halk Fırkası ismi ile kurulmuş, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935'de de Cumhuriyet Halk Partisi adını almıştır. 1927 yılında "Cumhuriyetçilik", "Halkçılık", "Milliyetçilik" ve "Laiklik" CHP'nin dört temel ilkesi idi. 1935 yılında bunlara "Devletçilik" ve "Devrimcilik" ilkeleri eklenerek 6 ok tamamlandı. 1930 yılında Mustafa Kemal Paşanın onayı ile TBMM eski Başkanı ve kısa bir süre de Başbakanlık yapmış olan Ali Fethi (Okyar) "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nı kurdu. A. Fethi Bey İsmet Paşa'nın uygulamalarına karşı olduğunu Atatürk nezdinde müteaddit defalar göstermişti. Devletçiliğin kurumsallaşmaya başladığı günlerde kurulan bu parti liberal ve anti devletçi kişileri bünyesinde toplamıştı. Partinin kurulduğu ilk günlerden itibaren laiklik ve devrimlere karşı gösteriler yaygınlaştı. Atatürk'ün ikazı üzerine partiyi kuranlar kuruluşundan bir kaç ay sonra partiyi kapatma kararı aldılar.

Bu heyetler kurulacak fabrikaların yerlerini ve buraların doğal, ekonomik ve endüstriyel durumunu incelediler. Hazırladıkları rapor "Türkiyede Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayisi" adını taşıyordu. Yapılan çalışmalara ve hazırlanan rapora Türk uzmanlar da katılmıştır. Heyetler geldiğinde İktisat Vekili Mustafa Şeref Özkan, ayrıldıkları sırada ise (Kasım 1932) Celal Bayardı ve devletçiliğe farklı yorumlar getirilip kafa karışıklığının bulunduğu bir dönem yaşanıyordu¹⁸.

Bahsi geçen rapor, pamuklu sanayisine ağırlık veren ve isminde adı geçen maddelerin ithalatının önlenmesi ve Türkiyede imal edilmelerini araştıran bir fizibilite raporu idi. Bu rapor yer yer Türkiyenin tercihlerini tam olarak yansıtmamasına rağmen, gerek 1. Beş Yıllık Sanayi Raporu'nun hazırlanmasında, gerekse daha sonraki dönemlerdeki sanayi girişimlerinde sık kullanılan bir kaynak teşkil etmiştir.

Bu gelişmelere paralel olarak kurulacak devlet teşekküllerinin nasıl bir örgüt tarafından yönetileceği ve özel sektör yatırımlarına nasıl destek olunacağı konuları üzerinde de duruluyordu. Bu sorunların çözümü için 1932 yılının Nisan ayında çıkarılan iki kanunla Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası (TSKB) kuruldu. Bu kuruluşlar Türkiye Sanayi ve Maadin Bankasının yerini alıyordu. Böylece sanayi işletmeciliği ile sanayi bankası işlevleri birbirinden ayrılmakta idi.

Sovyet uzmanlarından sonra hükümet İsmet İnönü'nün muhalefetine rağmen 1933 yılı başlarında ABD'den bir uzmanlar heyetini Türkiyeye getirtir. Bu heyet de yaptığı incelemeler sonucunda hazırladığı geniş kapsamlı raporu Mayıs 1934'de İktisat Vekaletine sunar. Rus raporunda olduğu gibi, bu raporun hazırlanmasına da İktisat Vekaletinden uzmanlar katılmıştır.

Haziran 1933'de çıkarılan bir kanunla DSO ve TSKB kapatılarak bunların yerine Sümerbank kurulmuştur. Bu suretle gene Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yapısına dönmüş oluyordu. Kapatılan bu iki kuruluş henüz hiç bir faaliyete başlamamışlardı. Sümerbank Genel Müdürlüğüne İsmet İnönüye yakınlığı ile bilinen Nurullah Esat (Sümer)¹⁹ getirilmiştir. Bu durum DSO'dan farklı olarak yeni kuruluşun, yani Sümerbank'ın, siyasi desteğe sahip olacağının işareti idi.

Sümerbank'ın görev alanı epeyce geniş tutulmuştur:

¹⁸ İsmet İnönü ve Recep Peker devletçi uygulamayı zorunluktan doğan pragmatik bir politika olarak değil, sürekliliği olan bir politika olarak görmekteydiler. Onlara göre, devletin ekonomi alanına yapacağı yatırımın ölçütü kamu yararıdır. Eğer kamu yararı varsa, devlet özel sektörün yerini de almalıdır. Atatürk ve Celal Bayar böyle düşünmüyorlardı. Atatürk ve İsmet İnönü'nün daha sonraki ayrılığının nedenleri arasında devletçilik politikasındaki farklılık önemli bir yer tutmaktadır (7).

¹⁹ Nurullah Esat Sümer, daha sonraki yıllarda Devlet ve Maliye Bakanlıklarında bulunmuştur.

*DSO'dan devralacağı fabrikaları yönetmek ve özel sanayi kuruluşlarında bulunan devlet hisselerini idare etmek.

*Özel kanunlarla kurulmuş olanlar dışında, devlet sermayesi ile kurulacak bütün sınai tesislerin etüt ve projelerini hazırlamak, bunları kurup yönetmek.

*Kurulmaları ve genişletilmeleri ülke için faydalı görülen sanayi girişimlerine imkan nisbetinde katılmak veya yardım etmek.

*Ülkeye ve kendi fabrikalarına luzumlu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, sanayi mühendis ve uzmanı yetiştirmek üzere dahildeki yüksek okullarda öğrenci okutmak ve yabancı ülkelere öğrenci ve stajiyer göndermek.

*Sanayi kuruluşlarına kredi sağlamak ve bütün bankacılık işlemlerini yapmak.

*Ulusal sanayinin gelişmesi önlemlerini aramak ve bu konularda İktisat Vekaletine ve Bankaya düşüncelerini bildirmek.

Bu geniş görev tanımı ile Sümerbank "sanayi hareketinin merkez karargahı" durumuna getirilmiş oluyordu.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren 1929'a kadar geçen dönemde Türkiye, dış ticaretinde sürekli açık vermiştir. İhracatın tamamına yakın bir bölümünü (%85'ini) tarım ürünleri (yaprak tütün, çekirdeksiz üzüm, pamuk, zeytinyağı, fındık, tiftik, gülyacı) oluşturmaktadır. İthal ürünleri ise, genelde sanayi ürünleri ile dokuma, giyim ve şeker gibi temel tüketim mallarıdır. Birinci Beş yıllık Sanayi Planı amaçlarından birisi de dış ticaret açığının kapatılmasıdır. Ama daha 1933 yılında bir çok ülke ile kliring ve takas sistemi uygulanmaya başlanmıştır²⁰.

20 Kliring sistemi ülkeler arasında iki taraflı ticaret anlaşmalarında döviz kullanmadan takas ve mahsup yolu ile malla ödemeyi esas alır. Yani malını alandan mal alma yöntemidir.

PLAN

1934 yılında uygulamaya konulacak olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na kadar uzanan çalışmalar 1929 yılında Ali İktisat Meclisine bir iktisadi rapor hazırlama görevi verilmesiyle başladı. İktisat Vekilinin Başkanlığında kurulan komisyonun başlattığı çalışmalar sonradan bütünüyle İktisat Vekaleti tarafından üstlenilerek "İktisadi Vaziyetimize Dair Rapor"un meydana gelmesini sağladı. Bu çalışmada daha çok pamuklu ve yünlü dokuma,kağıt ve karton, demir-çelik sektörleri üzerinde duruluyordu. Bundan sonra Rus heyetlerinin İktisat Vekaletinden uzmanların katılımı ile hazırladığı "Türkiyede Pamuk, Keten, Kendir, Kenevir, Kimya , Demir Sanayisi" isimli rapor, onu takiben de ABD'den gelen uzmanların konu ile ilgili hazırladıkları rapor vardır. Gerek bu raporlarla ilgili çalışmalar ve raporların bizatihi kendileri, gerekse devletçilik ve plan fikrinin oluşması ile ilgili süreçte bir birikim oluştuğu söylenebilir.

İktisat Vekaleti 1933 yılında "Sınai Tesisat ve İşletme ve Vekalet Teşkilatına İlaveler Hakkında Raporlar" isimli belgeyi hükümete sundu. Sonradan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olarak anılacak olan bu belge kurulacak fabrikalara ait bilgilere ilaveten biri "sınai tesisat ve işletme" diğeri ise "İktisat Vekaleti Teşkilatına" ilişkin olmak üzere iki ayrı raporu da içerir²¹. Kitap halinde İktisat Vekaleti tarafından bastırılan planın son şeklini nasıl aldığı hususunda kesin bilgiler yoktur. Bununla birlikte 17 Nisan 1934'de uygulamaya konulmuştur.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı tarım ve hizmet sektörlerini içermemesi ne-

21 Bu noktada bir belirsizlik olup bazı yazarlar Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının Ruslar tarafından hazırlanıp Hükümet ve Atatürk tarafından düzeltildikten sonra kesinleşen rapor olduğunu ifade etmektedirler (6), (11). Her halukarda Prof. Orloff başkanlığında hazırlanan raporun Planın önemli bir kısmını etkilediği yadsınamaz

deni ile bir ulusal makro plan özelliği taşımaz, bir sektör, sanayi sektörü, planıdır. Önceden belirlenmiş makro hedeflere de planda yer verilmemiştir. Ama o tarihlerde Sovyet Rusya dışında hiç bir gelişmemiş ülkede örneği bulunmayan bir yaklaşımdır. Diğer yandan, belki de yukarıda sayılan özellikleri dolayısıyla, başarı ile uygulanmış ve büyük ölçüde istenen sonuçlara ulaşılmasını sağlamıştır. Bu plan ve uygulamasının ülkemizin sanayileşmesinde kuvvetli bir taban teşkil ettiği ve bunun içinde kurulan kuruluşların sonraki dönemler için bir okul görevi de gördüğü bilinmektedir.

Planın dayandığı temel ilkeler şöyle özetlenebilir:

*Temel hammaddeleri yurt içinde üretilen veya üretilecek olan sınıai tesislere,

*Büyük sermaye ve ileri teknoloji gerektiren projelere,

*Kuruluş kapasitelerinin iç tüketimi karşılayacak düzeyde tutulmasına öncelik verilmiştir.

Benimsenen sanayileşme stratejisi temel ihtiyaç maddelerinin içerden teminini hedeflemektedir. Plan bu temel ilkelere dayanarak seçilmiş beş alt sanayi dalında fabrika kurmak kararına uygun şekilde düzenlenmiştir. Bu dallar, Dokuma (pamuk, kendir, yün), Maden (demir, kömür, bakır vb), Sellüloz (kağıt, karton, suni ipek), Seramik (cam, porselen) ve Kimya (klor, fosfat, südkostik vb) olarak seçilmiştir.

Planda öngörülen yatırımların gerçekleştirilmesi için ayrılan 44 milyon liranın %49,9'u dokuma, %26,9'u maden, %12,1'i kağıt ve sellüloz, %5,3'ü kimya ve %4,6'sı seramik sanayisine ayrılmıştır. Kalan %1,2'lik kaynak ise yurt dışına teknik öğretim için öğrenci gönderilmesinde kullanılacaktır. Planda eğitim önerilerine de yer verilmiş olup yetiştirilmesi öngörülen mühendis ve teknisyenlerin yurt dışında, ustaların İktisat Vekaletine bağlanması önerilen İstanbul ve İzmir Sanayi Mekteplerinde, işçilerin ise devlet fabrikalarında ve açılacak kurslarda yetiştirilmesi önerilmiştir.

Planın yürürlüğe girmesi sırasında demir-çelik fabrikası öngörülmemiştir. Karabük Demir-Çelik Tesislerinin İngiltereden çok uygun şartlarla sağlanan kredi ile İngilizlere yaptırılması kararlaştırılmıştır²².

22 Bir süredir İngilizlerle kurulan iyi ilişkiler 10 yıl vadeli 13 milyon sterlinlik bir dış kredi teminini sağlamış ve 1936 yılında Kral 8. Edward'ın Atatürk'ü ziyareti ile yeni bir boyut kazanmıştır. Boğazların savunulması için kullanılacak silahların İngilizlerden satın alınması ve bazı kamu kuruluşlarında İngiliz uzmanların kullanılmaya başlanması bu iyi ilişkilerin sonucudur. Denebilir ki, bu yaklaşma Türkiyenin lehine olarak Montrö (Montreux) Boğazlar Sözleşmesinin imzalanmasını kolaylaştırmıştır. Lozan Antlaşmasında Boğazlardan geçiş hakları ve Boğazların güvenliği konusunu düzenleyen bölümünün yerini alan bu sözleşme ile Türkiye Boğazlarda tam hükümranlığını almıştır.

PLANIN UYGULANMASI

Planın uygulanması Sümerbak eliyle gerçekleştirilmiştir. Bir özel banka yapısında olan İş Bankası ve sonradan kurulan Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü de bu uygulamada rol ve yer almışlardır. 44 milyon liraya gerçekleştirilmesi öngörülen tesisler 100 milyon lira harcanarak tamamlanabilmiştir. Bazı yatırımların gerçekleştirilmesinde gecikmeler husule gelmiştir. Maliyet artışlarındaki ve gecikmelerdeki nedenler, İkinci Dünya Harbi, bazı tesislerin kapasitelerinde uygulama sırasında yapılan artışlar ve bazı projelerin yeterince geliştirilmemiş olmasıdır. Bununla beraber, 1938 yılına gelindiğinde, planda ön görülen 23 fabrikadan sadece 4'ünün temeli atılmış bulunuyordu.

Plan harcamaları büyük ölçüde yerli kaynak kullanılarak yapılmış, sadece İsmet İnönü'nün Rusya seyahati sırasında temin edilen Rus kredisinden ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları için ise, İngiliz kredisinden yararlanılmıştır.

Kurulan fabrikaların ülkenin farklı bölgelerine dağıtılması sağlanmıştır.

Öz kaynaklara dayalı planlı sanayileşme dönemi tekstil alanında Kayseri ve Ereğli Bez, Nazilli Basma, Malatya Pamuklu Dokuma, Bursa Merinos Yünlü ve Gemlik İpekli Dokuma Fabrikalarının temellerinin atılması ile başlatılmıştır. Bunlardan Malatya Bez Dokuma Fabrikası dışındakilerin temeli 1934-1936 yılları arasında atılmış ve en geç 1938'e kadar işletmeye verilmiştir. Malatya Fabrikasının ise, temeli 1937'de atılıp 1939 senesinde işletmeye verilmiştir. Plana dahil olup Sümerbankın yalnız başına yatırımını gerçekleştirdiği tesisler

içinde bulunan Taşköprü (Kastamonu) Kendir²³ Fabrikası ise 1945’de temeli atılıp 1946’da çalışmaya başlamıştır.

Ekim 1937 yılında Atatürk Nazilli Bez Fabrikasını açarken Nazilli halkı kendisine fabrikayı açmak için 22 ayar altından yapılmış bir anahtar vermişti. Atatürk fabrikayı açtıktan sonra yanında bulunan Başbakan Celal Bayar’ın²⁴ mendil cebine anahtarı koyar ve şöyle der:”Altın milletin Hazinesinde durur”.

Nazilli ve Kayseri fabrikalarının tüm makine ve teçhizatı Sevyet Rusya Kredisini kullanılarak bu ülkeden getirtilmiştir.

Sümerbankın Devlet Sanayi Ofisinden devraldığı Osmanlı’dan kalma Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikasının tevsi (genişletilmesi) de Birinci Beş Yıllık Sanayi planı çerçevesinde yapılmıştır.

1934 yılında temeli atılan 1. İzmit Kağıt Fabrikası 1936 yılının Ocak ayında açıldı ve ilk yerli kağıt Nisan 1936’da elde edildi²⁵. Fabrikanın kağıt, karton, ambalaj kağıdı, gazete kağıdı ve sigara kağıdı üretmesi öngörülmüştü.

Bütün bu olaylar ülkede bir bayram havasının esmesine sebep oluyordu.

İkinci kağıt fabrikasının açılışı ise ancak 1944 senesinde mümkün olmuştur.

Kağıt sanayisine uygun kaolin (bir tür kil) imalatını sağlayacak fabrika ise 1941 yılında işletmeye verilebilmiştir.

1936’da temeli atılan Gemlik Suni İpek Fabrikası 1938 yılı başında açılmıştır.

23 Kendir kenevir bitkisinin liflerine verilen isimdir. Bu lifler gayet sağlam ve dayanıklı olduklarından ip ve halat, halı ipi, yelken bezi yapımında, yumuşak kısımları ise kağıt fabrikalarında kullanılır. Taşköprüde ve Kastamonuda bir çok aile kenevir yetiştirmek ve bazıları da bundan kendir elde ederek geçimlerini sürdürmekte iken SEKA ve tekstil fabrikalarının özelleştirilmesinden sonra talep olmadığı veya çok azaldığı için bundan vaz geçmek zorunda kalmışlardır. Bir başka sebep de kenevir bitkisinin çiçekli dal uçlarının içerdiği reçine ve yağın sahip olduğu uyuşturucu etkisidir.

24 Ekim 1937’de İsmet İnönü’nün Başbakanlıktan istifası üzerine Celal Bayar hükümeti kurmuştu. Bu istifa Atatürk’ün isteği üzerine olmuştur. İnönü’nün 14 yıllık Başbakanlığı sırasında hükümet yönetiminde aralarında büyük ölçüde bir mutabakat olduğu, bir fikir ayrılığı bulunmadığı biliniyor. Belki devletçiliğin kapsamı ve ideolojik olarak benimsenmesinde farklı yaklaşımları olabilir. Nitekim İktisat Vekili Mustafa Şeref (Özkan)’ın yerine Celal Bayar’ın getirilmesi Atatürk’ün isteği ile olmuştur. Bunun dışında Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, Akdeniz’de dolaşan gemilerin güvenliği ile ilgili Nyon Konferansı anlaşma metnindeki bir madde üzerindeki anlaşmazlık, Hatay konusunu daha hızlı ve ısrarlı bir şekilde çözmek isteyen Atatürk’e rağmen İnönü’nün daha ihtiyatlı davranışları gibi sebepler ileri sürülmektedir. İpi koparan olayın Atatürk’ün sofrasında İnönü’nün “sofradan emir alıyor ve bu yüzden büyük sıkıntılara düşüyoruz” sözleri olmuştur.

25 Kağıt fabrikasının projelendirme aşamasından başlayarak fabrikanın kurulması ve işletilmesi Mehmet Ali Kağıtçı yönetiminde olmuştur. Atatürk’ün yerli kağıtla basılan Ulus gazetesini eline aldığında “medeniyet hamuru” dediği söylenir.

Plan uygulamasında, kendir fabrikası dışında, en hızlı yürüyen bölüm tekstil ile ilgili olanlardır.

Tüm programın gerçekleşmesi bakımından ise en kritik tesis olan Karabük Demir-Çelik Fabrikalarının temeli Başbakan İsmet İnönü tarafın

dan 1937'de atılmıştır. Plana dahil edildiği sırada henüz ülkede demir cevheri madeni bulunmamaktadır. Demirin Cezayirden getirilmesi düşünülmektedir. Bu amaçla İstanbul Rıhtım Şirketi satın alınmıştır. Yukarda da söylendiği üzere, Demir-Çelik fabrikası İngiliz kredisi kullanılarak bir İngiliz şirketine yaptırılmış ve 1939 yılında çalışmaya başlamıştır.

Demir cevheri üretimi modern ve endüstriyel anlamda Karabük Demir-Çelik Fabrikalarının kurulması ile başlar. 1937 yılında Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) tarafından Divriği'de demir maden yatakları bulunur ve 1938'de ilk demir cevheri üretilir. Bu tarihten itibaren demir-çelik tesislerinin artan ihtiyaçlarına paralel olarak üretim artırılarak devam eder.

Demir-çelik tesisine verilen öncelik Kimya sanayii alanındaki yatırımların gecikmesine sebep olmuştur. Bu sebeple Zaç yağı (sülfürik asit), Süper Fosfat ve Klor Alkali Fabrikalarının açılışı 1945 senesine kadar sarkmıştır.

Birinci Beş Yıllık Plan uygulamasında, yukarda da belirtildiği gibi, bir özel banka durumunda olan İş Bankası da rol almıştır. Plana dahil Şişe-Cam sanayiinin kurulmasını bu banka üstlenmiştir. 1935 yılında Paşabahçe'de (İstanbul) kurulan fabrika, Bakırköy Pamuklu Dokuma Fabrikası tevsii dışında, Plan içinde İstanbulda kurulan yegane tesistir²⁶. Nitelikli iş gücü temini yetersizliğinden fabrika 1936 yılında üretime başlayabilmiş, uzman işçilerin büyük bir kısmı Bulgaristan ve Romanyadan getirilmiştir. Buna rağmen fabrika bir süre düşük kapasite ile çalışmıştır.

İş Bankası bundan başka Malatya Bez ve Isparta Gülyağı Fabrikalarının kuruluşuna da iştirak etmiştir.

1933 yılına kadar Türkiyenin şeker ihtiyacı Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarından kısmen sağlanıyordu. Geçen süre zarfında gerek şeker pancarı tarımında, gerekse şeker imalatında tecrübe kazanılmıştı. 1933 yılında bazı milli bankaların iştiraki ile kurulan Anadolu Şeker Fabrikaları T. A. Ş. Eskişehir Şeker Fabrikalarını işletmeye açtı. 1934 yılında ise, diğer bir şirket, Turhal Şeker Fabrikaları T. A. Ş. , Turhal Şeker Fabrikasını açtı.

1935 yılına gelindiğinde Türkiyede 4 şeker fabrikası bulunuyordu ve bunların bağlı olduğu şirketlerin sermaye ve yönetim yetersizliği içine girdikleri gözlemlenmekte idi.

²⁶ Fabrikanın ilk Müdürü Adnan Berkay'dır.

Tarımsal, teknik ve idari çalışmaların koordine edilmesi, sermaye kaynaklarının birleştirilmesi amacıyla ayrı şirketlere bağlı dört şeker fabrikası tek bir şirket çatısı altında toplanmıştır. Sümerbank, Türkiye Ziraat Bankası ve Türkiye İş Bankasının eşit paylarla kurdukları 22 milyon lira sermayeli bu şirket Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirkettir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulama döneminde Atatürk'ün talimatı ile 1935 yılında kurulan Etibank ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü çok önemli iki kuruluştur. Etibank, Türkiyenin yeraltı kaynaklarını işletmek, değerlendirmek, sanayinin ihtiyacı olan madenleri, endüstriyel hammaddeleri ve enerjiyi üretmek ile görevlendirilmiştir. Kuruluş sermayesi 20 milyon liradır. Yabancı sermaye elinde bulunan Ergani-Murgul bakır ve Divriği demir işletmeleri Etibank tarafından satın alınmıştır. Ereğli kömür işletmeleri ve devlete intikal eden bir çok maden Etibank'a devredilmiştir. Maden sanayisi alanında Şark Kromları, Ergani Bakır İşletmeleri, Kuvarshan (Artvin) ve Murgul Bakır Madenleri, diğer maden işletmeleri ile Ereğli-Zonguldak kömür havzasının ıslahı, Kütahya (Seyitömer) Değirmisaz (Kütahya-Tavşanlı) Linyitleri, Zonguldakta Çatalağzı, Kütahyada Tunçbilek, Mıntıka (bölgesel) Elektrik Santralleri, Çatalağzı limanı bu kuruluşun başardığı işlerden sadece bir kısmıdır.

Türkiyede madenlerin jeolojik ve madencilik yöntemleriyle sistemli olarak araştırılması ve işletilmesi amacıyla kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü yetersiz imkanlara rağmen kısa zamanda Etibank'a çok faydalı bilgiler sağlamıştır.

1935 yılında gene Atatürk'ün talimatı ile çıkarılan bir kanunla Elektrik İşleri Etüt İdaresi kurulmuştur. Kanuna göre bu İdarenin göreceği işler şunlardır:

*Ülkede mevcut su kuvvetleri ve sair enerji kaynaklarını tetkik ederek elektrik üretimine en elverişli olanları tesbit etmek,

*Şehir ve kasabalara, fabrikalara, madenlere, demiryollarına ve çiftliklere lazım olan elektrik enerjisini en ekonomik bir şekilde temin edecek etütler ve rantabilite hesapları yapmak,

*Gelecekteki sanayi programlarının elektriklenme kısımlarını hazırlamak,

*Ülkeye lazım olan elektrik mühendisleri, fen memurları ve ustaların yetiştirilmesi ve tedrisat programları hakkında görüş bildirmek.

Elektrik İşleri Etüt İdaresinin çalışmaları gerek Birinci Beş Yıllık Plan, gerekse sonraki dönemlerde enerji yatırımlarına yol göstermiş ve bu yatırımlar öncesi önemli bilgiler sunmuştur.

Yukarda da belirtildiği gibi, Birinci Beş Yıllık Sanayi planındaki tesislerin

yapımına 100 milyon liraya yakın bir harcama yapılmıştır.

İsmi Atatürk tarafından verilmiş olan Sümerbank kurulduğu tarihten itibaren "sanayi hareketinin merkez karagahı" olmuş ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının uygulanmasında çok önemli rol oynamıştır. Özel bütçenin temelini oluşturan katma bütçe²⁷ uygulaması da Sümerbank'la birlikte başlamıştır denebilir. Başlangıçta bir banka ve tekstil sanayisine odaklanmış bir sanayi kuruluşu olmakla beraber Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulaması sırasında demir-çelik tesisleri, çimento fabrikaları, kağıt ve sellüloz tesislerini bünyesinde toplayarak tam bir amiral gemisi görevini başarı ile yürütmüştür. Bu kuruluşlar sonra Sümerbanktan ayrılarak ayrı birer kuruluş haline gelmişlerdir.

Sümerbank'ın kuruluş kanununun önemli özelliği, Sanayi ve Maadin Bankasında olduğu gibi, yatırımcı rolü ile özel teşebbüse kredi sağlama rolünün aynı bankada toplanmış olmasıdır. Özel sanayiye kredilendirmekle yükümlü kılınmış olması yanında, kurduğu bütün tesislerin sermayesinin tamamı devlete aittir. Bu sermayenin hisse senetlerinin tamamı Sümerbank adına kayıtlıdır.

Sümerbanktan sonra kurulan Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi özel kanunlarla kurulmuşlardır. 1938 yılına gelindiğinde, bu kuruluşların dağınık kanun ve yöntemlerle yürütülemesinde karşılaşılan zorluklar hükümeti kapsamlı bir çerçeve kanun hazırlamaya yöneltmiştir. Böylece 1938 yılında, 3460 sayılı İktisadi Devlet Teşekkülleri Kanunu ile, sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan kuruluşlar İktisadi Devlet Teşekkülü olarak tanımlanmıştır. 3460 sayılı kanun 1964 yılında çıkarılan 440 sayılı kanunla değiştirilmiştir.

27 Genel bütçe:Devletin genel hizmetlerini yürüten kuruluşların bütçelerine verilen isimdir. Örnek olarak Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, Bakanlıklar, Yargıtay, Danıştay vb. kurumların bütçeleri verilebilir. Katma bütçeler ise bütçenin temel ilkelerinden olan genellik ve birlik ilkelerinin istisnasıdır. Katma bütçe, giderlerini özel gelirleri ile karşılayan ve genel bütçe dışında yönetilen kuruluşların bütçesidir. Üniversiteler, iktisadi devlet kuruluşları örnek olarak verilebilir.

İKİNCİ BEŞ YILLIK SANAYİ PLANI

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uygulaması devam ederken 1936 yılı başlarında, İktisat Vekili Celal Bayar Başkanlığında İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın hazırlıklarını yapmak üzere Sanayi Kongresi toplandı ve hazırlanan plan taslağı Başbakanlığa sunuldu. Celal Bayar kapak yazısında Türkiye için endüstrileşme bir milli varlık savaşıdır, bir milli müdafaa mücadelesidir ve hiç bir fedakarlık ve sıkıntı, bir milli mücadelenin neticesiyle mukayese edilemez diyordu. Kongreye İktisat Vekaletine bağlı araştırma kuruluşları, yatırımcı bakanlıklar, Genel Kurmay Başkanlığı ve Milli Müdafaa Vekaleti temsilcileri katılmışlardır. İkinci plana birincinin devamı gözü ile bakılırsa da, bu planda sanayileşmenin gerektirdiği dışalım artışını karşılamak için, dışsatım istenmektedir. Bu sebeple ikinci planda birinci plandaki ithal ikamesinden çok dışsatımı artırmaya ağırlık verilmiştir.

İkinci plan birinciye göre daha büyük bir programdır ve 100 yeni tesisin yapılmasını öngörmektedir. Tekstil ve dokuma sanayisinin ağırlıklı olduğu birinci plandan farklı olarak ikinci planda madencilik, enerji santralleri, toprak sanayisi, makine sanayisi, gemi yapımı ve kimya sanayisine ağırlık verilmiştir(12).

Birinci planda 45 milyon liralık yatırımla 15500 kişilik bir istihdam yaratılması öngörülmüşken, ikinci planda 112 milyon liralık yatırım ve 35000 kişilik bir istihdam yaratılması hedeflenmiştir.

Ancak, 1938 yılına gelindiğinde, Dünyada savaş rüzgarlarının esmeye başlamasını göz önünde tutan Hükümet, Atatürk'ün ölümünden yaklaşık iki ay önce, ikinci plan taslağını bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak ve dört

yıllık olarak yeniden düzenlemiştir. Nisan 1939'da, İkinci Dünya Harbinin başlamasından üç ay önce, bu plandan da vazgeçilerek yerine "İktisadi Savunma Planı" hazırlanmış ve yürürlüğe konmuştur. Bu kararın alınmasında o tarihte Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün etkili olduğu bilinmektedir.

BİTİRİRKEN

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, bazı gecikmeler, maliyet artışları olmakla beraber, büyük bir başarı ile uygulanmıştır. Bu uygulama sonucunda önemli bir deneyim kazanmanın yanında, geleceğin sanayi alt yapısına kuvvetli bir temel hazırlanmış ve gelecekte önemli görevlerde faydalanılacak uzman kadrolar oluşmuştur.

Kurulan tesislerin bazıları (özellikle Sovyet kredisi kullanılarak yapılan Kayseri Bez Fabrikası) fabrika, lojman ve sosyal tesisleri ile küçük modern bir şehir görünümü ile yaşanan devrimin yansıması idiler. Bunlar Türkiye'nin sosyal alandaki gelişmesinde güzel örnekler vererek de faydalı olmuşlardır.

Türkiyede bulunan imtiyazlı yabancı şirketlerin satın alınarak ulusallaştırılması hareketi de birinci plan döneminde hızlandırılmıştır. 1931-1938 yılları arasında ulusallaştırılan şirketlerin belli başlıları şunlardır:

- *İzmir-Kasaba ve Aydın Demiryolları,
- *Ereğli Kömür Şirketi,
- *Şark Demiryolları28,
- *Ergani Bakır Madeni,
- *Şirketi Hayriye(İstanbul Boğaz Vapur İşletmesi),

---

28 1888 yılında açılan, Avusturyadan başlayarak Belgrad, Niş, Sofya ve Edirnedan geçerek İstanbulu uzanan demiryoluna verilen isimdir. Burada kastedilen bu hattın Türkiye sınırları içinde kalan kısmıdır.

*İstanbul su, rıhtım, telefon, elektrik, tünel, tramvay şirketleri.

Bir taraftan da Lozan Antlaşmasına göre kabul edilen Osmanlı borçlarının taksitleri ödenmeye devam edilmiştir. Bu müddet zarfında Sovyet Rusyadan ve İngiltereden sağlanan ve yukarıda sözü edilen kredilerden başka dış kredi alınmamıştır.

Çeşitli ülkelerle yapılan ikili ticaret anlaşmaları ile karşılıklı alım ve satımları denkleştirmek hedeflenmiştir. Bunun sonucunda Türkiyenin dış ticareti, 1930-1937 yılları arasında, ihracat fazlası vermiştir. Oysa, 1923-1929 arasında her yıl dış ticaret açığı vardır. Aşağıdaki tabloda Türkiyenin 1923-1939 yılları arasındaki dış ticaret rakamları görülüyor. Rakamlar 1000 ABD doları olarak verilmiştir.

YIL	İHRACAT	İTHALAT	DENGE
1923	50 790	86 872	-36 082
1924	82 435	100 462	-18 027
1925	102 700	128 953	-26 253
1926	96 437	121411	-24 974
1927	80 749	107 752	-27 003
1928	88 278	113 710	-25 432
1929	74 827	123 558	-48 731
1930	71 380	69 5401	840
1931	60 226	59 935	291
1932	47 972	40 718	7 254
1933	58 065	45 091	12 974
1934	73 007	68 761	4 246
1935	76 232	70 635	5 597
1936	93 670	73 619	20 052
1937	109 225	90 540	18 685
1938	115 019	118 899	-3 880

Aşağıdaki tabloda da 1923-1938 yılları arasında Milli Gelir (Gayri Safi Milli Hasıla:GSMH) milyon ABD doları olarak ve Kişi Başına Gelir (KBGSMH) ABD doları olarak verilmiştir (13).

YIL	MİLLİ GELİR (GSMH)	KBGSMH
1923	570. 4	47. 5
1924	623. 7	50. 3
1925	815. 8	63. 2
1926	855. 2	64. 3
1927	750. 6	55. 2
1928	828. 7	59. 6
1929	1001. 5	70. 5
1930	745. 5	51. 4
1931	659. 5	44. 6
1932	555. 1	36. 8
1933	687. 6	44. 6
1934	965. 2	61. 5
1935	1039. 7	65. 0
1936	1345. 2	82. 0
1937	1433. 7	86. 4
1938	1504. 5	89. 0

Buradan görüleceği üzere onbeş yıllık dönemde kişi başına gelir 47. 5 ABD dolarından 89 ABD dolarına yükselmiştir. Bu da yılda ortalama %8'lik bir büyümeye karşı geliyor.

SON SÖZ YERİNE

Ben ne bir ekonomist, ne de bir tarihçiyim. Yukardaki derlemeyi KAYNAKLAR başlığı altında verdiğim çalışmalardan faydalanarak yaptım. Amacım, son zamanlarda Cumhuriyet'i ve onun bize sağladıklarını inkar, önemsizleştirme , hatta itibarsızlaştırma yolunda gösterilen gayretlere karşı, Atatürk döneminde önemli bir örneği gözler önüne sermektir.

İnanıyorum ki, birincisinde gösterilen başarı ve edinilen deneyimle, şayet İkinci Dünya Savaşı engellemeseydi, ikinci beş Yıllık Sanayi Planı uygulaması ile Türkiye bugün tamamen farklı bir görünümde olurdu.

KAYNAKLAR

1. Perihan Ünlü Soylu, Özlem Yakıt,Devletçiliğe Yönelmede Bir Köşe Taşı: Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, International Journal of History, History Studies, 2012.
2. Atatürk'ün İzmir İktisat Kongresi Konuşması.
3. İzmir İktisat Kongresi-Kongrede Alınan Kararlar, Atatürk İnkıpları Sitesi.
4. Yrd. Doç. Dr. İ. Ceyhan Koç, İzmir İktisat Kongresinin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri. Atatürk Dergisi, Cilt 3, Sayı 1, 2000.
5. Dr. Fikret Yücel, TTGV İle 21 Yıl, TTGV Yayınları, 2013.
6. Prof. Dr. Erdiñ Tokgöz. Türkiyenin İktisadi Gelişme Tarihi 1914-2011, İMAJ Yayınevi. 2011.
7. Janset Özen Aytemur, Türkiyede Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri Sümerbank (1930-1945). Libra Kitap, 2010.
8. Çağla Kubilay, Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Telekomünikasyon Politikaları, Yüksek Lisans Tezi (Ankara Üniversitesi), 2003.
9. Vikipedi, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı.
10. Pof. Dr. Yahya Sezai Tezel. 1934 Sanayi Programı ve Türkiye'de "İktisadi Devletçilik'in tarihindeki yeri. TÜSİAD Görüş Dergisi, Kasım 1993, sayı 12.
11. Forum, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938), 7 Aralık 2010.
12. İnkılap/Türk Devrim Tarihi, Planlı Ekonomiye Giriş, 6 Ağustos 2007.
13. Mahfi Eğilmez, Ercan Kumcu, Ekonomi Politikası, Om Yayınevi, İstanbul, 2000.

